

KARIN WIDERBERG HANNA OLSSON M FL

Catrine och rättvisan

Var Catrine-rättegången en extrem rättssak, eller var den vanlig och allmängiltig i det att den inrymde alla de slag av sexuella övergrepp som riktas mot kvinnor och barn, men här riktade mot ett offer som inte kunde och inte fick försvara sig?

Vad säger oss det här målet om de allmänna kunskaperna/uppfattningarna om kvinnor, barn och sexualitet och hur kommer de till uttryck i rätten och dess praktik?

Vid ett seminarium i höstas samlades 70 kvinnor från en mängd olika miljöer i Oslo för att diskutera detta utifrån Hanna Olssons bok *Catrine och rättvisan*.¹ Där satt kvinnor från den officiella hjälppapparaten sida vid sida med kvinnor från kriscentra, stöttecentra mot incest, forum för kvinnoterapi, »gamla» kvinnoaktivister, pornografimotståndare, kvinnoforskare, advokater, studenter m fl. En brokig, kompetent och engagerad församling. Och framför dem en lika mångfacetterad panel bestående av *Hanna Olsson*, terapeut, skribent och författare till boken, *Regine Ramm Bjerke*, advokat som sitter med i en kommitté som ska lägga fram förslag för att förbättra offrets rättsliga ställning i mål rörande sexuella övergrepp mot barn, *Nina Haugaard*, socialarbetare från Stöttecenter mot incest, *Liv Finstad*, kriminolog som bl a forskat om prostitution, samt undertecknad *Karin Widerberg* (som sammanställt detta material), rättssociolog och forskningsledare vid Senter for Kvinneforskning i Oslo.

Hanna Olsson

Maria drömde att vi alla tre, mamman, hon och jag (Hanna) skulle träffa Catrine. Mamman åker för sig. Jag kör bil och Maria åker med. Det är kväll. Vi kommer till en ödslig hamn. Längst ut på piren står Catrine. Hon står ensam, det är frött runt omkring henne. Vi är väntade av Catrine. Det är ett sista möte

med henne. Efter avskedet ska Catrine och Maria skiljas åt. Maria blir ivrig och vill hoppa ur bilen men jag insisterar på att bilen måste stanna först. Sedan vill jag ha hjälp med att ta av säkerhetsbältet. Men Maria vill inte vänta. Hon tänker: »Antingen får Hanna klara det själv eller så får jag hjälpa henne senare. Jag måste till Catrine». Maria springer fram till Catrine på piren och omfamnar henne. Catrine är blek och mager och mycket skör. Hennes kropp håller knappt samman. Hon är klädd i en beige tunn kappa. Catrine uppmanar Maria att ta försiktigt i henne; hon har ont i ryggen. Där slutar drömmen.

Ur *Catrine och rättvisan*

Att tala om tillkomsten av boken *Catrine och rättvisan* är inte lätt. Arbetet ligger för nära mig i tid för att jag ska kunna summera vad de här åren har inneburit. Vårt samtal ska handla om kvinnor och rätt. Som en inledning till detta vill jag gå in på det som var en förutsättning för mitt skrivande, min relation till Catrine.

I en artikel om mina erfarenheter från prostitutionsutredningen försökte jag närma mig frågan om objektivitet. Jag menade där att vägen till objektivitet går genom prövningen av den subjektiva erfarenheten. Och där är det inte distansen som hjälper mig i min strävan efter ett objektivt seende utan närheten. Närheten bryter mot sociala lagar som upprätthåller ojämlikhet, medan distansen underlättar ett hierarkiskt tänkande kring människans värde.

Bilden av polisen som håller en svart plastsäck i sin hand, de braskande svarta kvällstidningsrubrikerna, juridikens tekniska språk –

ingenstans handlar det om henne. Hon är offret, men inte kvinna och människa. Att tala om min växande närhet till Catrine är att beskriva själva förutsättningen för synliggörandet av den falska könsneutraliteten. Det var i samtalet med chefsåklagaren Anders Helin som Catrine för första gången blev närvarande. Han sa sig inte vilja smutskasta männen genom att redovisa uppgifter från kvinnor i prostitutionen, han ville ha en »rak och juste» rättegång utan några »fladdriga vittnen» i rättssalen. Det var den avgörande punkten för min förståelse. Den smutsiga sexualiteten är hennes skam och inte något som vidrör de åtalade männen i den offentliga rättssalen. Det är inte fair play – män emellan. Inte ens om polisen gjort en grundlig undersökning och slagit fast att en av läkarna varit en osedvanlig prostitutionsköpare. Missbrukande kvinnors uppgifter är inte trovärdiga. Jag talar med flera av dem och börjar få en bild av Catrine. Och jag börjar också förstå värdet av deras kunskap.

Under två rättegångar talar åklagaren inte en enda gång om motivet till mordet. Det talas om mord och styckning av en kvinnokropp, men det binds inte samman. »Styckmordsrättegången» är en könsneutral omskrivning. Catrine blev mördad för att hennes kropp skulle kunna användas i ett rituellt, sadistiskt syfte. Några av de filmer som togs i beslag vid husundersökningen hos den ene av läkarna visade just sexuellt sadistiska mord och skändningar av kvinnokroppar, men ansågs inte av åklagaren ha något bevisvärde.

Sveriges högsta rättsmedicinska instans, socialstyrelsens rättsliga råd uttalar sig över den sakkunniges, professor Jovan Rajš', obduktionsutlåtande. Professor Gerhard Voigt, vetenskapligt råd i rättsmedicin vid socialstyrelsen är en av männen bakom rådets yttrande. Rådet utesluter inte naturlig dödsorsak, man spekulerar i många tänkbara dödsorsaker, däribland bolusdöd; Catrine skulle kunna ha dött av att ha satt något i halsen. Styckningen av kroppen diskuteras inte i förhållande till dödsorsaken. Rådet avvisar utan argument Rajš' påstående om att syftet med skändningen är sadistisk/nekrofil. Rådet skriver bland annat:

Foto: Claudia Lindén.

»Av avlägsnandet av det lilla bäckenets innehåll (ändtarm, kvinnliga könsorgan, urinblåsa) kan man inte dra slutsatsen, att detta måste ha gjorts av en obduktionsvan läkare. Förfaringsättet motsvarar det som är känt vid djurslakt.»

Det är Catrines kropp rättsliga rådet diskuteras.

Domstolen fastställer att det är ställt utom varje rimligt tvivel att de bägge åtalade läkarna i närvaro av den lilla flickan har styckat kvinnokroppen. Men det är inte för rätten säkerställt att männen dödat henne. Frågan varifrån de då fick liket diskuteras inte i domen.

Det är efter det att rättegångarna avslutats som Catrines mamma ringer mig. Och det är i kontakt med henne och Catrines syster jag beslutar mig för att skriva en bok. Det finns inom mig då en vrede över den utelämnade kunskapen i målet och osynliggörandet av maktens tvivelaktiga beslut – fördomsfullt hos Helin, osakligt och ovetenskapligt hos rättsliga rådet, felaktigt hos hovrätten och

ologiskt hos tingsrätten. Kort sagt – den falska objektiviteten har firat triumfer. Men det är först i solidaritet med Catrine som makens dubbla ansikte visar sig.

Den medicinska och juridiska världen har som ledstjärna för sitt arbete saklighet, objektivitet, förmåga att skilja på fakta och värderingar. Detta genomsyrar dokumentens utformning och språk. Som om den strikta yrkestekniska språkdräkten vore en garanti för att man inte kan vara osaklig, subjektiv och känslomässig. Det är bland annat denna kvinnors analys av rättsfrågor måste handla om – synliggörandet av absurditeten som kan dölja sig bakom den professionella, patriarkala tjänstekostymen.

Regine Ramm Bjerke

Rättegångsordningen för vuxna är nog tillräckligt bra, menar Regine Ramm Bjerke, men reglerna tillämpas inte på ett riktigt sätt. Däremot är rättegångsreglerna vid sexuella övergrepp mot barn bristfälliga, anser hon, och nämner bl a juristers bristande förutsättningar för att värdera trovärdigheten hos barn. Sakkunniga psykologers och psykiatrikers arbete måste uppvärderas och tas i bruk, föreslår hon.

De generella frågor som Hanna Olssons bok reser är hur rättsväsendet fungerar i förhållande till offret i vålds- och sedlighetsmål där offret är kvinnor eller barn. Möter dessa offer speciella problem som andra offer inte möter? Mitt svar på denna fråga är ja. Jag tror detta har att göra med attityder, bristande kunskap och till en del bristande lagstiftning. Låt mig först presentera vad som är min erfarenhet från norskt rättsväsende.

Jag har ca 10 års erfarenhet som biståndsadvokat² i rättegångar som gäller våldtäkter och sexuella övergrepp mot barn. Systemet med biståndsadvokater har existerat i Norge under ca 10 år. Biståndsadvokatens uppgift är att tillvarata den svarandes intressen i samband med förundersökning och huvudförhandling i målet. Systemet med biståndsadvokater är begränsat till att gälla i huvudsak våldtäktsmål och allvarliga sexuella övergrepp mot barn under 16 år. Jag anser att systemet bör utvidgas till att även gälla andra och mindre allvarliga sexuella övergrepp mot barn.

Under förundersökningen är biståndsad-

vokatens roll relativt aktiv. Hon är med vid polisförhör, rekonstruktioner osv, och har som allmän uppgift att tillse att den svarandes intresse tillvaratas under förundersökningen.

Under huvudförhandlingen är däremot hennes roll mer defensiv. Biståndsadvokaten har rätt att vara närvarande under huvudförhandlingen, i varje fall till dess att bevisföringen är avslutad. Uppgiften är att skydda den svarande som vittne, speciellt mot otillbörliga frågor; t ex frågor som ifrågasätter vittnets tidigare sexuella beteende och andra förhållanden som inte har med saken att göra. Biståndsadvokaten har också rätt att ställa tilläggsfrågor till svaranden. Däremot har biståndsadvokaten enligt straffprocesslagens kapitel om rättsordningen inte någon särskild rätt att ställa frågor till den åtalade, vittnen och sakkunniga, eller att yrka på skuld och straffutmätning. I förarbetena till lagen står det dock uttalat att det inte finns något absolut förbud mot att biståndsadvokaten ställer frågor till gärningsmannen och vittnen. Den enda aktiva roll som biståndsadvokaten har under huvudförhandlingen är att hon har rätt att uttala sig om ersättningskraven i de fall som offret framställer krav om ersättning vid brottsmål. Biståndsadvokaten i rätten är ganska träffande beskriven som en vakthund med munkorg.

Det förarbetena tycks ha förbiset är att offret och biståndsadvokaten själva kan ställa ersättningskrav gentemot gärningsmannen i samband med brottsmålet, och få delta som självständig part i målet. Detta följer direkt av ett annat kapitel i strafflagen som säger att om offret självt ställer ersättningskrav i målet, så får offret i relation till ersättningskravet samma ställning som åklagarmyndigheten. Detta innebär rätten till att föra egna bevis, förhöra gärningsmannen, vittnen och sakkunniga och till eget yrkande, nota bene bara rörande själva ersättningskravet.

Eftersom grundlagen för ersättning och straff är samma juridiska handling ger detta den svarande och biståndsadvokaten möjlighet till en starkare ställning. Det ger också den svarande som part rätt till att vara närvarande under hela huvudförhandlingen, också under den åtalades plädering.

Anledningen till att jag går in så här grundligt på offrens rätt till att ställa ersättningskrav och få delta som självständig part i detta sammanhang är att detta ger ett mycket gott verktyg för att ge rätten en bättre bild av offret och verkningarna av övergreppet på offret. För skuldfrågan har det betydelse att veta om offret har fått sådana psykiska skador som stämmer överens med de kända och allmänna skadeverkningarna av sexuella övergrepp. För straffutmätningen och ersättningskravet har det betydelse för rätten att veta hur allvarliga dessa skador är i det konkreta fallet.

Aktuell bevisföring om offrets psykiska och sociala situation är vittnesförklaringar från behandlande läkare, psykolog eller annan terapeut, förhör med anhöriga och vänner och också uttalanden av psykologisk eller psykiatrisk sakkunskap.

Enligt min mening har systemet med biståndsadvokater inneburit betydliga framsteg när det gäller att ge rätten en mer heläckande bild av de allvarliga konsekvenserna av sexuella övergrepp.

Andra åtgärder som också har inneburit stora framsteg är etablerandet av våldtäktsmottagningar med rättsmedicinsk undersökning, och medicinska mottagningscentra för sexuellt utnyttjade barn.

Motvilja i rätten

Vad händer då när offret och biståndsadvokaten använder rättegångsreglerna för att få en starkare ställning i rätten? Min erfarenhet är att vi, speciellt från domarnas sida, möts av åtskillig motvilja. I enskilda lagmansrätter (ungefär motsvarande svenska hovrätter) hör det t ex inte till god ton att biståndsadvokaten använder sin rätt till att uttala sig om ersättningskravet. Yrkandet om ersättningskrav överlätes till den allmänne åklagaren. Så vitt jag vet böjer sig de lokala biståndsadvokaterna för denna praxis.

Biståndsadvokaterna möter i allmänhet stor okunnighet bland domarna vad gäller reglerna för att offret har en partsställning om hon ställer ersättningskrav. Biståndsadvokaten måste i nästan varje huvudförhandling slåss med domaren för att få ställa frågor till

vittnen och sakkunniga. Trots att den nya straffprocesslagen var menad att innebära en förstärkning av offrets rätt till att kräva ersättning – yrkade i samband med brottsmålet – uppfattas det som otidigt när offret brukar dessa rättigheter.

Hur ska man då förklara domarnas motvilja mot biståndsadvokaterna? Många domare är nog av den uppfattningen att svaranden inte har behov av bistånd i rätten därför att domarna förutsätts göra det nödvändiga för att skydda henne mot övergrepp i rättssalen. Min erfarenhet är dock att domarna inte är tillräckligt aktiva på det här området och att man kan riskera att få intima och otillbörliga frågor även från domarbordet.

Motviljan kan nog också skyllas på medvetna och omedvetna föreställningar om hur offret, och speciellt då kvinnliga offer, förväntas uppträda. Offret förväntas vara passivt, ödmjukt, krossat och gråtande. Ett aktivt, stolt och krävande offer uppträder i strid mot den förväntade rollen. Som exempel kan nämnas att det väcker frågor om den svarande sitter kvar i rättssalen efter sin vittnesförklaring för att övervara hela huvudförhandlingen.

För biståndsadvokaterna skapar domarnas inställning ett vanskligt dilemma. Ska man hävda sina rättigheter och eventuellt ådra sig ordförandens irritation och därmed riskera att detta smittar av sig på juryns intryck av offret och hennes trovärdighet?

Jag vill sammanfatta detta med att för vuxna är processordningen i och för sig tillräckligt bra, problemet är bristande tillämpning av de regler som finns och attityderna hos vissa av domarna.

Reglerna dåliga för barn

Vid sexuella övergrepp mot mindre barn är däremot processreglerna enligt min mening inte tillräckligt bra. Hela vår rättsordning bygger på att offret och andra vittnen med egna ord ska återberätta i rätten vad som har skett. Det verbala vittnesmålet är således bevismedel. För små barn är inte det verbala språket det viktigaste uttrycksättet. De uttrycker sig genom lek, genom sitt sätt att vara och i praktiska handlingar. Små barn behö-

ver alltså någon som kan tolka deras uttrycksformer för rätten. Dagens ordning är att barn inte ska förhöras i rätten, utan genom sk utomrättsligt förhör, dvs förhör eller samtal utanför rättegången. I praktiken sker detta genom att en kvinnlig polis eller psykolog i samarbete med domaren håller ett förhör som tas upp på video. Oberoende av hur duktiga aktörerna är, så är erfarenheterna av små barn, dvs barn under skolåldern, att man får ut mycket litet av sådana förhör. Barnet låser sig och börjar febrilt leka med ett eller annat när de vuxna närmar sig temat.

Vi jurister saknar förutsättningar för att värdera trovärdigheten hos små barn. Som ett exempel kan jag nämna en utbredd föreställning om att förhör med barn som har talat med andra om saken i förväg, t ex en psykolog eller modern, icke är trovärdigt. Tanken är att barnet genom de tidigare samtalen kan ha blivit påverkat till att förklara ting som faktiskt icke har skett. Enligt min uppfattning bygger detta i varje fall för små barns vidkommande på en total missuppfattning av hur de uttrycker sig. Juristernas bristande förmåga till att värdera små barns trovärdighet ger också utslag i ett alltför stort antal nedläggningar av mål om sexuella övergrepp mot små barn. Jag vill inte säga att beviskravet i och för sig är för högt, men att vi icke är tillräckligt skickliga i att tolka bevisen.

Enligt min mening bör vi i stället för *utomrättsligt* förhör av mindre barn, ha ett system med förordnande av sakkunniga som kan undersöka barnet och ge en sakkunnig rapport. Det må då röra sig om sakkunniga som har en långvarig och bred erfarenhet av sexuellt utnyttjade barn och med god kunskap om forskning kring sexuellt utnyttjade barn; och med förmåga att framställa forskningsresultaten i rätten.

Generellt är det ett problem i dessa rättsmål att kommunikationen mellan de psykiatriska eller psykologiska sakkunniga och rätten inte är bra. Jag vill beskriva det som att det nästan är fråga om en tillitskris. Rätten uppfattar ofta de sakkunniga som spekulativa och dåligt sakligt grundade. De sakkunniga känner inte till spelet i rätten och känner sig ofta överspelade.

Jag tror att mycket kan uppnås genom

bättre skolning av domarna och de sakkunniga, så att kommunikationen mellan dessa yrkesgrupper blir bättre.

Nina Haugaard

Rättegångsreglerna är nog tillfyllest, menar Nina Haugaard, men felet är att den svagare parten, kvinnor och barn, inte blir trodd. Problemet är att få incestmålen att komma så långt som till rättssalen, menar hon.

Jag vill gå in lite närmare på incestfrågan i Catrinemålet. Då vill jag också påminna om att för bara fem år sedan kunde jag inte ha varit med här som representant för de närmare tusen incestdrabbade kvinnor som SMI (Stöttecenter mot incest) nu har haft kontakt med. Det var bara några få år före SMIs start 1986 som de första incestdrabbade kvinnorna bröt århundradens tabu och berättade offentligt om sin verklighet.

När jag läser om dottern i boken så tvivlar jag inte för ett ögonblick på att hon varit ut-

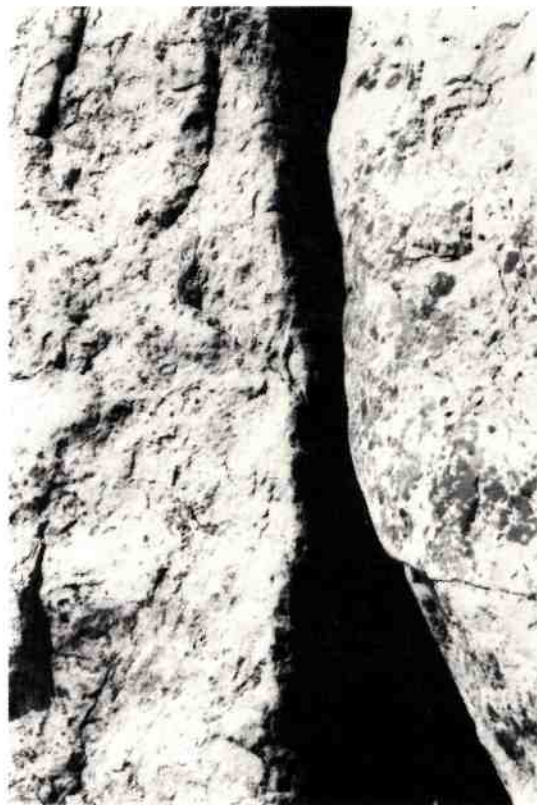

Foto: Claudia Lindén.

satt för incest och att hon varit vittne till styckmordet på Catrine. Dotterns berättelse är en välkänd historia när det gäller hennes förmedling av verkligheten, hennes språk och hennes känslor. När det gäller styckmordet är en logisk slutledning av domen i det målet att det är *tillåtet* att utsätta ett barn för sådana upplevelser. Rätten säger ju faktiskt att de tror att dottern varit vittne till styckningen av Catrines kropp. Med andra ord: de tror henne när det gäller styckningen men inte när det gäller incesten. Det vanvettiga är att ingen av hennes utsagor leder till fällande dom. Hon blir i realiteten icke trodd och man tar ingen hänsyn till henne.

Så är det också i incestmål i Norge; ytterst få fall leder till fällande dom. I Oslo blir ca 80 procent av alla incestanmälningar nedlagda av allmänne åklagaren. Det kan vara mål där barnet har berättat om vad som hänt, där fysiska skador har påvisats och där alla instanser som har utrett saken tror på barnet. Vi har fått veta att allmänne åklagaren sällan tar del av de videoupptagningar som görs när barnet förhör. Alla som arbetar med incestdrabbade barn vet att de ofta förmedlar sin verklighet genom kroppspråket. Det är anledningen till att videoupptagningar görs. Vi tycker därför det är svårt att förstå hur allmänne åklagaren kan bedöma en anmälan utan att ha sett videoupptagningarna. Hanna Olsson tar upp frågan om hur man kan få fram offrets verklighet i rätten. Incestmålen *största* problem är att över huvud taget komma så långt som till rättssalen!

Att bli trodd

Stöttecentret, där jag arbetar, menar att vi i Norge har ett *lagverk* som är tillräckligt bra, det är inte där felet ligger. Idag vet det flesta att män från alla samhällsklasser utsätter kvinnor och barn för sexuellt våld och övergrepp. Alla har sympati för offren. Likväl är det ytterst få förövare som blir dömda till straff. Den svagare parten *blir* inte trodd.

Precis som i Catrinemålet används också sakkunniga i incestmål. I Catrinemålet blev inte bakgrundskunskapen om styckmördares beteende och handlingsmönster presenterat för rätten. I incestmål är det något liknande

som sker. Den sakkunnige uttalar sig om barnet mot bakgrund av kunskap som mycket sällan blir presenterad. En sådan utsaga bygger på sannolikhet, den kan aldrig stadfästas till hundra procent. Mötet mellan en sådan sannolikhet och juridikens rationella och konkreta värld blir en rejäl kollision mellan två verkligheter.

I flera mål blir gärningsmannen frikänd. Barnet blir icke trott, modern blir misstänkliggjord och fackkunskap blir negligerad. Så sker också i Catrinemålet. I stället får man en vanvettig diskussion om vad slags kniv som användes till styckningen! I incestmål har man kunnat få uppleva att rätten diskuterar hur långt penis kan komma in i slidan innan man kan kalla det för våldtäkt. Den dag som idag är definieras, så vitt jag vet, inte anal penetrering som våldtäkt. Som om hålet är avgörande för upplevelsens karaktär eller handlingens grad av allvarighet!

Vad kan man då göra för att offrets verklighet ska komma fram i rätten? Hanna Olsson är upptagen av den frågan och många med henne. Men är det inte också så att när verkligheten *blir* presenterad så blir den ändå inte *uppfattad*?

*

Stöttecenter mot incest har flera önskemål om förändringar, både när det gäller kunskap och attityder i förhållande till kvinnor, barn och sexualitet och när det gäller rättssystemet. Vi menar att de största problemen för incestmålen först och främst uppstår i rättssystemet. Här följer några konkreta förslag och önskemål vi har:

1. Vi vill ha en rättspraxis där bakgrundsmaterial och kunskap *ska* läggas fram i rätten (t ex statistik, forskning etc). Detta gör en jury bättre istånd att förstå sammanhangen och uppfatta verkligheten.
2. Vi vill att de juridiska studierna ska omfatta specialundervisning om sexualiserat våld och övergrepp.
3. Den skadade parten i sådana här mål ska ha en advokat som är helt sidoställd med försvararen, så att denne har möjlighet att försvara sin klient. Klienten ska ha möjlighet att följa hela rättegången.

4. I rättsmål med en straffgräns på högst fem år får den förfördelade parten idag ingen biståndsadvokat. Vi vill att alla rättsmål ska inbegripa en biståndsadvokat.
5. Vi kräver att preskriberingstiden för sådana här mål blir förlängd med flera år. Idag är det så att när du äntligen är stark nog att ta upp målet är det i regel preskriberat.
6. Vi vill att alla poliskontor utrustas med förhørsrum försedda med envägsspegel och videoutrustning så att förhör med barn kan genomföras på bästa sätt, samt krav på att allmänne åklagaren ska ta del av videoupptagningarna.

Liv Finstad

Kan rätten någonsin vara en arena där offren i ett sexuellt övergreppsmål kan få rätt och upprättelse, frågar Liv Finstad, och pekar ut två områden som särskilt relevanta för offrens ställning: juryväsendet och rätten till biståndsadvokat för offren med rätt att få delta som självständig part i målet.

Jag har funderat över förhållandet mellan Catrines öde och de allmänna konsekvenser det kan få – kvinnopolitiska, rättspolitiska och forskningspolitiska konsekvenser. Å ena sidan uppfattar jag rättssaken som ett speciellt mål – det är speciellt bestialiskt, dramatiskt, fasaväckande och går nästan inte att förstå. Min första fråga gäller därför om det är rimligt och riktigt att försöka spåra generella perspektiv ur denna rättssak. Jag tror att det låter sig göras. För mig är det först och främst två saker som gör att denna rättssak bör följas upp.

1. Liksom i andra rättsmål där kvinnor och barn är offer handlar det om ett *trovärdighetskrig*. Vem blir den mest trovärdiga parten i rätten – den åtalade eller kvinnan och barnet som denne är åtalad för att ha lemläst?
2. Liksom i andra mål om sexuella/våldsövergrepp handlar det för den andra parten om *skuldfördelning/upprättelse* – och att offren så lätt mister sin ära och mänskliga värdighet.

Den tredje – och principiella – frågan blir därför:

3. *Kan rätten bli en arena där offren inte mister sin trovärdighet och sin mänskliga värdighet, utan vara ett ställe där de kan få rätt och upprättelse? Eller kan eller bör man gå alternativa sätt till väga?*

Trovärdigheten

I detta rättsmål – så som det tycks vara i de flesta mål där kvinnor och barn är offer – finns det ett missförhållande mellan parternas förmedling av sakförhållanden och skuld. Om vi ska diskutera vad detta rättsmål berättar om de allmänna kunskaperna/uppfattningarna om kvinnor, barn och sexualitet – och hur detta kommer till uttryck i rätten och i rättens praxis – är det en repetition av den traditionella historien: bilden av den syndiga/skyldiga och fallna kvinnan och det fantasifulla barnet.

Men antagligen blir sådana traditionella föreställningar ytterligare förstärkta av att Catrine inte bara är »som kvinnor mest», utan har haft en livssituation som redan i utgångspunkten gör henne mindre trovärdig än många andra. Det häftar någonting negativt vid henne; detta är ett förhållande som kan bli en förmildrande omständighet för de åtalade (och speciellt då de tillhör en grupp av åtalade som har status och klasstillhörighet i ryggen). Ett fasansfullt öde och ond, bråd död är en del av prostituerades sk yrkesrisk.

Trovärdighet är en fråga om offrets verklighet. Detta leder mig över till nästa fråga: hur kan man få fram offrets verklighet i rätten? Vad händer när detta sker? Hanna Olsson skriver: »Hon som vet sanningen kan inte tala ... hon är helt beroende av de levande.» Vilken möjlighet får de levande att tala, och vad betyder deras tal?

I dag är offren i stort sett prisgivna åt en åklagare. Vad han eller hon väljer att lägga vikt vid eller utelämnar definierar trovärdighetskrigets premisser. Det var därför med stor förundran jag läste hur åklagaren i detta konkreta mål valde att bortse från de förhållanden som anknöt till prostitution och pornografi. Hur i all världen kunde detta vara möjligt? Jo, åklagaren i det här målet ville inte lägga vikt vid de åtalades förbindelse

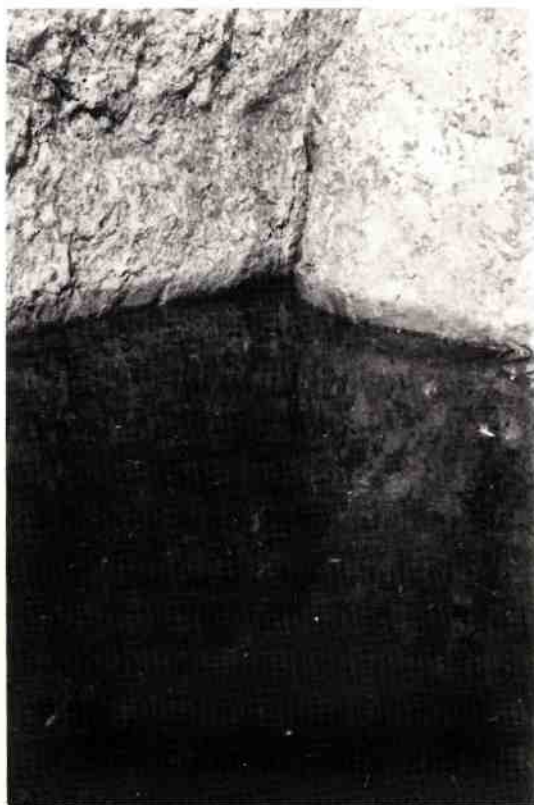

Foto: Claudia Lindén.

med prostitutionsmiljön för att inte svärta ner deras rykte. Detta var åklagarens val och värderingar. En annan åklagare hade kanske gjort ett annat val. Men poängen är att det är den enskilde åklagaren som avgör vilka saker som det ska läggas vikt vid.

En annan möjlighet än att lita på åklagarens goda omdöme (och riskera att det blir ett dåligt omdöme) är att formalisera offrets försvar. En möjlighet är att utvidga systemet med biståndsadvokater, så att vederbörande möts i rätten med samma fullständiga partsrättigheter. Konsekvenserna blir då att den som har lidit orätt får sin »försvarare», sitt lojala språkrör. Men konsekvensen blir också att dagens rättsliga maktförhållanden mellan den åtalade och den skadade blir förändrat. Om det är bra eller dåligt att förändra detta maktförhållande råder det delade meningar om. Försvararna vill antagligen hävda (som många av dem också har gjort) att detta kan ge den åtalade en mindre rättfärdig behandling i rätten, »det blir två mot en». Å andra sidan kan det hävdas att maktförhål-

landena i mål som handlar om sexualiserat våld redan är så skeva till den åtalades favör, speciellt mot bakgrund av att så många sådana här mål utspelas i förlängningen av traditionella myter om kvinnans skuld och delaktighet. Med denna utgångspunkt kan en biståndsadvokat med rätt att få delta som självständig part kompensera något i ett maktförhållande som redan i grunden är skevt.

En annan sida av försöket att tillvarata offrens stämma och ickejuridiska verklighetsuppfattning och språk gäller juryväsendet, som nästan är institutionaliserat för att tillvarata »det sunda förnuftet», lekmäns värderingar och förmodade goda omdöme. Jag vet för lite om juryväsendets funktion när det gäller sexuella övergrepp och misshandel – mitt intryck är att juryns dom sannerligen kan slå åt båda håll. Juryväsendets framtid diskuteras nu i Norge; frågan är om inte också vi kvinnor borde ge oss in i den diskussionen – och kanske också göra en systematisk och vetenskaplig analys och genomgång av juryväsendets funktion i rättsmål som gäller sexuella övergrepp och misshandel.

Skuldfördelning/upprättelse

Detta gäller två grundläggande förhållanden inom rättsapparaten: *kraven på bevis* och principen om att *tvivel ska komma den åtalade till godo*. Finns det rimliga tvivel om att en påstådd handling inte har förekommit, ska tvivlen komma den åtalade till godo.

En av de viktigaste frågorna som det här rättsmålet reser är: borde de två åtalade ha dömts för mord? De var två. Var det i så fall en av dem eller bägge som utförde mordet? Rätten har inte kunnat slå håll på den frågan – bl a genom att utelämna material som kunde göra sammanhanget mellan mord och styckning sannolikt. När det därmed saknas bevis, ska de åtalade frikännas – även om det kan verka oförståeligt och absurt.

I den kriminalpolitiska debatten har vissa hävdats att kraven på bevis är för stränga. Jag är dock motståndare till ståndpunkten om att sänka kraven på bevis och ändra på principen om att tvivel ska komma den åtalade till godo. Det är enligt min mening en god princip.

Men en annan fråga är dock *på vilken grund* tvivlen ska komma den åtalade till godo.³

Rättsapparaten – en lämplig arena?

Vissa – t ex Carol Smart⁴ – varnar reformivriga feminister för att ge lagen/rätten ännu mera makt att förvalta kunskap och »sanning». Även om »rätten» är så mycket – den är mångtydig och inte enkel – så har handlingar på denna arena en gemensam nämna-re; genom bevisföring ska rätten förvalta »sanningen». Och många, inte minst många feminister, stärker just rättens makt genom idén om att rätten ska förvalta »sanningen». Det tycks därför som om Carol Smart är mer intresserad av alternativa arenor än av rättsapparaten – där hon tydligen har en mycket begränsad tro på reformer.

Jag är både enig och oenig med henne. Att jag delvis kan dela hennes skepsis angående rättsapparaten möjligheter för kvinnor och barn har fyra skäl:

1. Det kostar på att nödgas begagna ett språk – lagens språk – i försöken att lyfta fram kvinnors och barns verkligheter och rättigheter. I den översättningen kan mycket gå förlorat, kanske för mycket?
2. Ger rätten den maktlösa mera makt, eller är det tvärtom? Problemet gäller de ofrånkomliga biverkningar, inte minst de personliga belastningar som det medför att föra ett övergreppsmål in i rättssalen. Det man eventuellt vinner – om man vinner något – kan mistas genom allt det man förlorar av ära och värdighet i och med att man har blivit utpekad som motpart i trovärdighetskriget.
3. Något kan vinnas i en rättssal, men se-gern kan vara kortvarig. Staten kan straffa en man som dödar en kvinna eller utnyttjar ett barn genom att spärra in honom, men han är inte nödvändigtvis beskuren sina rättigheter när han slipper ut igen – som rätten till umgänge med barnet och rätten till andelen av »sitt» hus.
4. Det ligger i rättens, dvs sakens natur, att operera med fasta kategorier: slutprodukten är antingen frikännande eller fällande dom. Stora delar av olika verkligheter

blir undantagna – och även om tvivel och tro kan vägas på ett nyanserat sätt i motive-ringarna till domen, så läser de flesta människor inte sådana dokument. Rät-tens kategoriska alternativ tror jag inte det går att göra mycket åt – om man som jag fortfarande vill hävda principen om att »tvivel ska komma den åtalade till go-do»; såvida man inte vill sänka kraven på bevis.

Likväl vill jag argumentera för reformer. Jag har pekat på två områden för vidare diskus-sion: juryväsendet och rätt för biståndsdvo-katen att få delta som självständig part.

Men det är också viktigt, som jag ser det, att finna alternativa sanningsförvaltare, och inte låta rätten – med eller utan jury – vara den allena rådande sanningsförvaltaren.

Kanske är böcker som Hanna Olssons en bättre förvaltare av sanning och verklighet än rättsapparaten någonsin kan bli!

Karin Widerberg

Två teman i Hanna Olssons bok vill Karin Wider-berg lyfta fram och problematisera. Det första temat gäller rättsliggörandet av intressekonflikter. Vad är det som går förlorat då en intressekonflikt omvandlas till en juridisk konflikt? Är denna process könsneu-tral eller förfördelas det ena könet systematiskt? Det andra temat gäller synliggörandet och bekämpandet av det sexuella våldet.

Inom rättssociologin har man behandlat hur svagare grupper intressen osynliggörs och bekämpas genom att intressekonflikter omvandlas till juridiska konflikter. Arbetarnas »rättfärdiga» strejk mot en arbetsgivares be-slut att förlägga produktionen i Asien, blir i rätten omvandlad till en diskussion om huru-vida strejken var »laglig eller olaglig». Anled-ningen härtill är att lagarna uttrycker de star-kares rätt, i det här fallet är det egendomsrät-ten som definierar makten. Gäller samma »mekanik» för intressekonflikter mellan kvinnor och män?

Jag vill hävda att när det gäller sexuella konflikter mellan kvinnor och män så är kvinnorna i ännu högre utsträckning än ar-betarna i exemplet ovan, den svagare parten. Det är ett område där vi bara befinner oss i

början av att försöka definiera en sexualitet på våra premisser och där vi brottas med manssamhällets definitioner. En kamp som vi alla för varje dag, privat, men som vi också arbetar med kollektivt i forskning och i praktiskt och politiskt arbete. Det är en kamp där vi kan ha stöd av det vi gjort och gör, men som ännu inte har den kollektiva styrka och form som en fackföreningsrörelse har. Vi är starkare idag än för hundra år sedan men vi har långt kvar. Borde vi starta en »sexualitetsförening», á la fackförening, för att utveckla våra definitioner och rättigheter och föra vår kamp?

När det så gäller den rättsliga konflikten på sexualitetens område, så är kvinnan och barnet offret och mannen »gärningsmannen». I rättsäkerhetens namn ska tvivel komma den tilltalade tillgodo. Detta innebär att processens uppläggning alltid kommer honom till godo och henne till nackdel. Det är hans version som ges mest plats och utrymme, han får försvara sig – inte hon. Rättsäkerhet som vi uppfattar som en könsneutral och »god» princip, får genom könsolikheten (att det är kvinnan som är offret och mannen som är utövaren) en könsmässig slagsida. Männens rättsäkerhet tillgodoses, inte kvinnornas. Finns det då en möjlighet att öka offrets rättsäkerhet utan att det sker på bekostnad av den tilltalades rättsäkerhet? Ja, jag tror det kan göras genom att ge henne utrymme till att få försvara sin värdighet och ära. Man skulle alltså kunna tänka sig ett moment av försvar, med försvarsadvokat, även för offret. Jag är väl medveten om att detta ligger farligt nära det vi har fört en kamp mot, nämligen kvinnans »skuld» i övergreppet. Det jag föreslår är dock något helt annat, ett försvar som utgår ifrån hennes definition av situationen och hennes värdighet. Värdighet och ära är offensiva begrepp som vi borde ta mer i bruk. Hur kan t ex män som friats för våldtäkt begära hundratusentals kronor i skadestånd medan kvinnor som bevisligen har utsatts för våldtäkt bara får en bråkdel av detta belopp? Vems ära och värdighet är det egentligen som har kränkts?

Det andra dilemma som också kan sägas ha med rättsäkerhet att göra gäller förståelsen, tolkningen och bedömningen av gär-

Foto: Claudia Linden.

ningsmannens beteende i rätten. Ska rättens förståelse avspegla den förståelse som män i allmänhet har om dessa ting eller ska den visa hur dessa situationer borde förstås, dvs uppfostra och visa på ideal? Finns det inte en risk för att den enskilde gärningsmannen görs till en syndabock för män och manlighet? Denna argumentation som ständigt återkommer i den rättspolitiska debatten pockar på vårt svar.

Det tredje dilemma i samband med rättsliggörandet av konflikter knyter an till kampen om förståelsen men gäller själva lagstiftningen mer direkt; dess begrepp, definitioner och meningsförståelser. Lagstiftningen rörande sexuella övergrepp är gammal och näst intill obefintlig. Både det som finns och det som inte finns är genomsyrat av manssamhällets syn. Här skulle man kunna tänka sig en helt ny lagstiftning men också ny innebörd i gammal lagstiftning. Och hittills har vi varit mest upptagna av det sistnämnda, vilket vår kamp runt våldtäktsparagrafen och dess tolkning i praxis är ett exempel på. Det som

slår mig i Hanna Olssons redogörelse av Catrinemålet är den avsaknad av kompetens rörande sexuella övergrepp som de som handlar målet bär vittne om. Särskilt tydligt blir detta när det gäller befintlig forskning om sexuell styckning. Det som lyser mellan raderna i boken är också motviljan mot att skaffa sig denna kompetens. Detta reser frågan om hur vi ska få in kvinnoforskningskompetens i rättsapparaten. Ska vi agera mer aktivt, å la nödvärnsaken i Norge för några år sedan? Ett rättsmål då representanter för kriscentra informerade försvarsadvokaten om reaktioner på misshandel hos utsatta kvinnor med följd att den misshandlade kvinnan som dödat mannen då han sov bedömdes ha handlat under nödvärn och slapp därmed straff. Eller ska vi arbeta för att få kvinnoforskare som vittnen, på offrets sida, i alla mål som har med sexualitet att göra? Det sistnämnda har man, vad jag förstår, använt en del i USA, i jämställdhetsmål. I några mål har vardera parten haft sitt kvinnoforskningsvittne. I ett känt mål som gällde huruvida kvinnolönerna vid en arbetsplats var ett uttryck för diskriminering eller ej, ställdes två kvinnohistoriker upp mot varandra. Skulle detta också kunna ske på sexualitetens område? I så fall är det kanske inte den bästa vägen att gå fram. Då är det kanske mer som talar för åtgärder som vi själva tar initiativet till utifrån våra egna premisser.

Får vi ut vår kunskap och vår vrede?

Det andra temat slutligen, är större än frågor rörande rättsliggörandet av intressekonflikter. Det gäller själva synliggörandet och bekämpandet av den sexuella terrorn mot kvinnor. När jag läser Hanna Olssons bok blir jag fruktansvärt upprörd över den terror män utövar mot kvinnor och barn. Och att detta behandlas »logiskt, resonerande, rättfärdigt» osv, när man – åtminstone jag – får lust att skrika, slåss, kräkas och svära. Var blir vår vrede, avsky och skräck av? Får vi utlopp för detta och hur skulle vi kunna få utlopp för detta? Ska vi ta till horkund- och pornografiaktioner?

Och vad ska till för att få män och kvinnor att se, att förstå med hjärtat, att förstå medan

man gråter? Vad ska till för att få männen att sätta sig in i kvinnans och barnets situation? Inom kvinnoforskningen lyfter vi fram denna förståelse för de utsatta, för kvinnor och barn, men hur ska vi få andra att ta den till sig? Hur få ut den i skolor, fackföreningar, politiska partier mm? Kan vi tala om demokrati och välfärd när en stor minoritet utsätts för sexuell terror och en majoritet är dess potentiella offer, som lär sig leva därefter? Är det inte snarare en sexuell diktatur vi lever i?

Röster ur seminariedebatten:

Förutom att diskutera huruvida Catrinemålet var ett extremt mål eller ej uppehöll sig diskussionen efter föredragen runt frågorna om rätten verkligen är en arena för oss kvinnor, samt hur vi ska kunna etablera ett rum för smärta, raseri och handling.

Catrinemålet reser frågan om inte rättsapparaten är en hopplös arena när det gäller mål om sexuellt våld. Kan kvinnors »rätt» och värdighet överhuvudtaget försvaras där? Anses kvinnor idag fortfarande lika »skyldiga»? Har vi överhuvudtaget lyckats göra några intrång i rättsapparaten under de senaste 10 – 15 åren? I debatten hävdades att även om rätten både principiellt och i praxis fungerar på manssamhällets premisser så utgör den också en möjlighet att göra folk uppmärksamma på dessa ting. Och det har också skett förändringar i förståelsen och hanteringen av sexuella övergrepp i rätten. När det gäller incest t ex så leder 90 procent av de mål som tas upp i domstol i Norge i dag till fällande dom. Det är inte heller säkert att de största hindren ligger i den rättsliga hanteringen utan i stället i de instanser som kommer in på ett tidigare stadium, dvs den sociala hjälpapparaten. De orkar inte se och ta i dessa frågor och den mentala blockeringen resulterar i administrativ misskötsel.

I debatten framhölls dock att vi som inte är jurister borde lägga våra krafter på andra arenor. När vi i dag kan träda fram och säga att vi har varit utsatta för övergrepp så är det *trots* rättsapparaten. Och det är inte rätten som gett Catrine värdighet utan det är Hanna Olsson som gjort det, genom sitt arbete med målet. Det är vår egen kamp utanför, också

manifesterad i våra centra, kriscentra, stöttecentra m ll, som vi har detta att tacka för. I dag är dessa centra ekonomiskt hotade och vi måste samla kraft för att försvara dem.

Flera debattdeltagare framhöll betydelsen av att upprätthålla och väcka liv i »ett öppet rum» där vi kan tala om verkligheten, få ut vårt raseri och samla kraft för aktioner. Det är inga andra än vi som vill förvalta kunskapen om sexuell våld. Kunskap som denna är tung och smärtsam men den ger oss samtidigt ett underlag för handling. Och vi måste hjälpas åt att orka vidmakthålla den kunskapen.

Samtidigt efterlystes en analys av ondska, vilket saknas i boken. Det är svårt för kvinnor att förhålla sig till den ondska som riktas mot oss, men det är också svårt för män att förhålla sig till den. Och är det överhuvudtaget möjligt att föra en dialog med män om sexuell våld utan att ta upp denna dimension? Vi måste tillåta oss att få vara »brutala med stor tro», som en deltagare uttryckte det. Om vi har tro och tillit till att män kan förändra sig kan vi också konfrontera dem med ondska. Det handlar också om att någon får betala med lidande för den s k sexuella friheten. Kedjan börjar med »herrtidningarna» på bensinstationen runt hörnet och slutar med Catrine.

Catrinemålet fortsätter

De båda läkarna har fått tillbaka sina legitimationer och kan alltså i princip arbeta som läkare igen. Men frågan om legitimationerna ska prövas i kammarrätten våren 1991. Rätts-saken är ännu inte avslutad. I denna situation är det viktigt att vi kvinnor, kvinnoforskare och aktivister fortsätter det arbete som Hanna Olsson lagt grunden för. Bollen är din, kära läsare...

Översättning: Kristina Lundgren
Fackgranskat av Mats Westin

NOTER

- 1 Hanna Olsson, *Catrine och rättvisan*, Carlssons förlag, Stockholm 1990.
- 2 I Sverige har sedan 1 januari 1991 målsäganden rätt till särskilt biträde vid alla mål gällande

brott mot 6:e kapitlet i brottsbalken, dvs alla sexualbrott. Systemet med målsägarbiträde infördes 1989. Vid behov kan särskilt biträde också förordnas vid brott som gäller misshandel, olaga hot och rån.

I Sverige avgör domare tillsammans med nämndemännen skuldfrågan och eventuell påföljd vid alla straffrättsliga mål. Jurysystemet används endast vid tryckfrihetsmål.

3 Jfr Liv Finstad, »Sedlighetsförbrytare ut ur fängelserna. Principer för en realistisk utopi» i *Materialisten* nr 3/1988.

4 Carol Smart, *Feminism and the Power of Law*, Routledge, London & New York, 1989.

SUMMARY

Catrine and the justice

In 1988 something happened in Sweden which many people characterized as a legal scandal. Two doctors were prosecuted for murdering and dissecting a female prostitute. One of the doctors was also charged with incest with his then two-year old daughter. After two trials the doctors were found guilty of dissecting the dead woman's body but acquitted of the murder charge. The case of incest was dismissed. Lacking throughout the legal scandal was a discussion about the reality of the position and treatment of the victims in these trials.

Last year Hanna Olsson, a therapist and authoress, wrote a book about the victim and the outcome of the trials, *Catrine and the Justice* (1990), in which she tries to show the forces and mechanisms in society and the legal work which protected the doctors but neglected the victim, a woman (prostitute).

This article consists of four voices drawn from a debate held in Oslo last autumn together with Hanna Olsson. The purpose of the debate was to discuss what could be learned from the case of Catrine. Was this case merely an example of an extreme, horrible and most unusual crime, or was it a common and universal case in the sense that it included all kinds of sexual violence aimed at women and children, in this particular case aimed towards a victim who was unable to defend herself?

Karin Widerberg
Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo 3
Norge